

57 АРХЕОЛОГІЯ

ЗАСНОВАНО В 1971 р.

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МІЖВІДОМЧИЙ ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1987

СТАТТІ

В. Ф. ГЕНІНГ

Актуальні питання сучасного етапу розвитку археологічних знань *

Сучасна археологічна наука досягла значних успіхів у дослідженні культурно-історичного минулого давніх суспільств. З виявленням і вивченням нових археологічних культур безліч суспільств минулого знайшли свою історію. Сам факт відкриття таких суспільств є значним внеском археології у розвиток історичних знань, внеском, що вивів її в ряд загальноновизнаних дисциплін сучасної науки. Та разом з тим сучасна археологія переживає такі суперечності, які вимагають методологічного вирішення, розкриття процесу наукового пізнання з метою відтворення багатой історії далекого минулого, що вивчається за археологічними джерелами.

Багато хто з археологів вважає, що проблемна ситуація — це результат специфічного «інформаційного вибуху», пов'язаного з масовим припливом нових джерел у результаті великомасштабних польових досліджень, особливо в районах новобудов. Безумовно, одна з причин криється і тут, але це не вичерпує її пояснення. Вона значно складніша і різноманітніша і для успішного розв'язання її необхідно виявити об'єктивні фактори, що привели до виникнення даної ситуації, змалювати її основний зміст і знайти шляхи подолання.

Насамперед невеликий екскурс в область історії археології. Археологія ХІХ ст. пов'язана з її зародженням як особливої наукової систе-

---

* У збірнику вміщено матеріали ХІХ Республіканської археологічної конференції, присвяченої 50-річчю створення Інституту археології АН УРСР.

ми, основним завданням якої в цей період вважалося нагромадження джерел. Дійсно, це був період, коли необхідно було забезпечити наукові дослідження фактологічною, джерельною базою, тобто виявити об'єкти безпосереднього дослідження — матеріальні залишки численних суспільств, які існували у різні історичні періоди на різних територіях. Лише після відкриття комплексу джерел можна починати яке б то не було вивчення таких суспільств.

Однак мета археологічної науки за своїм змістом являлася багатшою і ширшою. Першочерговим завданням вважалося встановлення давності людини, її природно-історичного походження. Ця концепція висувалася на протигагу численним міфологічним сюжетам про появу людини і передусім проти клерикальної концепції божественного створення світу і людини. Саме це завдання вивело археологію на шлях самостійної науки.

На початковому етапі археологічні знання виявилися недостатньо диференційованими від історичних і навіть природних. Це був період «археології старожитностей», коли як джерело пізнання широко залучалися дані літописів, мовознавства, фольклору, етнографії, природних наук. Лише поступово формується уявлення про основний вид джерела — археологічні пам'ятки. Отже, цілком природно, що спочатку вивчення минулого обмежувалося здебільшого описом тих археологічних залишків пам'яток, речей та ін., які свідчили про існування давніх народів.

На початку 60—70-х років XIX ст. у розвитку археології помітні значні зрушення. Була розроблена перша археологічна концепція — вчення про три віки, що лягло в основу хронологічної систематизації археологічного матеріалу. З'явився ряд узагальнюючих праць, присвячених опису археологічних пам'яток, серед яких особливого значення набули дослідження давніх періодів існування людини.

Нарешті, в цей час завершується і організаційне оформлення археології як особливої науки. У 1865 р. за ініціативою Г. Мортільє відбувся I Міжнародний конгрес антропологічних і доісторичних наук. У Росії в 1869 р. було проведено I Всеросійський археологічний з'їзд. Дальший розвиток археології пов'язаний із зародженням нової пізнавальної системи: розвиток минулого людства пов'язується з ідеями еволюціонізму, запозиченими з біології.

Археологічні залишки підводилися під поняття «культура», тому даний період розвитку науки можна назвати етапом «культурархеології», основна пізнавальна концепція якої базувалася на принципах культурно-історичного розвитку. Культура розглядалася як головна риса, яка відрізняє людське суспільство від природи. Під культурою розумілося все, що створене розумом і руками людини. Ідея розвитку представлена в культурно-історичній концепції головним чином як еволюція елементів культури, зміна їх форми, ускладнення, збагачення новими рисами та ін. Основна пізнавальна установка зводилася до опису елементів культури тих чи інших регіонів, порівнянню їх як у синхронному, так і в діахронному плані. Широко застосовувалися для порівняння й етнографічні дані. Методом обробки археологічних джерел стала *типологія*, яка розмежовувала елементи культури за різними функціональними групами і фіксувала різноманітність і ускладнення форми предметів, залишків споруд, що і стало показником розвитку культури. Сама культура в такому описі розглядалася як характеристика і індикатор стану тих або інших суспільств давнини. Ця концепція «культурархеології» відповідала об'єктивним завданням розвитку археологічного пізнання на даному етапі, коли необхідно було знайти, зібрати залишки життєдіяльності давніх суспільств, систематизувати їх, щоб одержати вихідну конкретно-історичну сітку цих суспільств у просторі і часі. В практиці дослідження це головне завдання вирішувалося введенням поняття «археологічна культура», за яким і систематизувалися всі археологічні джерела.

Становлення марксистської археології на початку 30-х років ХХ ст. було пов'язане з подоланням основної пізнавальної концепції «культурархеології», яка не націлювала дослідників на вивчення соціально-історичного процесу в розвитку давніх суспільств. Процес перебудови науки проходив у першу чергу під девізом впровадження марксистсько-ленінських методологічних основ в археологічні дослідження, перебудови їх на базі матеріалістичного розуміння історії та вчення про суспільні формації. Основною метою археологічного пізнання проголошувалося дослідження історії давніх суспільств з позиції розкриття закономірностей їх соціально-економічного розвитку. Це означало корінний переворот у системі археологічних знань, поскільки об'єкт пізнання розглядався тепер у зовсім іншому плані. Нову трактовку одержав і *предмет науки*, який фіксував новий, специфічний підхід, сторону об'єктивної дійсності. Якщо в «культурархеології» суспільства давнини розглядалися з боку їхнього культурного стану, то тепер ставилося завдання дослідження закономірностей їх соціально-економічного розвитку. Це, до речі, не виключало, а передбачало культурну характеристику цих суспільств як окремий розділ. Цей поворот у визначенні мети археологічного пізнання означав якісний стрибок у розвитку науки, пов'язаної зі створенням принципово нової системи знання, яку можна назвати «археологією соціума» або «соціоархеологією». В наукознавстві зрушення такого масштабу визначаються як *початок наукової революції* та перехід від допредметного етапу в розвитку науки до предметного, в якому головною метою наукового знання стає викриття суті досліджуваного об'єкта. Допредметний етап, який включає археологію старожитностей і «культурархеологію», слід у цьому плані розглядати як період формування умов для становлення науки.

Справді, якщо ми визнаємо, по-перше, що дійсно наукове знання починає розвиватися лише тоді, коли виникає *спасіб адекватного відбиття* суті розвитку об'єкта пізнання в системі наукових понять даної науки, по-друге, що археологія — наука історичного профілю, яка покликана вивчати соціальний розвиток окремих суспільств минулого, то, очевидно, ми повинні визнати, що адекватне відбиття в пізнанні історичного процесу може бути досягнуте лише тоді, коли дослідження його базується на методологічних позиціях вчення про суспільно-економічні формації. Отже, археологія як соціально-історична наука бере свій початок від *наукової революції 30-х років*, яка була вихідним пунктом формування соціоархеології. Об'єктивним змістом наукової революції в археології 30-х років був вихід пізнання за межі предметної області «культурархеології», яка виявилася уже принципово освоєною, вихід у нову більш глибоку область дослідження соціально-історичного розвитку давніх суспільств.

Кульмінацією наукової революції є утворення *основи* якісно нового знання. Основи науки — це елемент в системі науки, який виконує функцію організації розвитку наукового пізнання, визначає його напрями регулювання і контролю. Основи науки включають: 1) систему методологічних установок, в які входять уявлення про властивості об'єкта, шляхи його пізнання, а головне, визначення того, яким має бути пізнавальний об'єкт у дослідженні; 2) принципи фундаментальної теорії, якими в соціоархеології були концепції марксистської теорії розвитку суспільних формацій.

Наукова революція починається з визначення завдань і напрямку наукових досліджень. Сам же процес перебудови науки — досить тривалий період.

Становлення соціоархеології не було повністю результатом внутрішнього розвитку археологічного знання, хоча передумови цього вже і визрівали. Вирішальний поштовх до наукової революції в археології був поданий ззовні, загальним впровадженням марксистських основ у суспільні науки. Ця обставина привела до складання своєрідної ситуації в археології. Культурархеологія ще не вичерпала всіх своїх мож-

ливостей в одержанні нового знання, тому вона розвивалася паралельно з соціоархеологією.

Вже перші опробування дослідження минулих суспільств у соціально-історичному аспекті виявили надто обмежену джерелознавчу базу. Наприклад, питома вага знарядь праці — основних джерел реконструкції господарської діяльності — була серед археологічних джерел досить незначна. Тому найближчим завданням стало нагромадження масових матеріалів і покращання якості польових робіт, а це, в свою чергу, вимагало виконання первинної культурно-хронологічної систематизації археологічних джерел, що збігалось з напрямком, який розвивала культурархеологія.

Радянська археологія 30—70-х років здійснила колосальний стрибок у розвитку археологічних знань, який підняв науку на якісно новий рівень. Досягнення цього періоду можна стисло резюмувати так:

1. Польові дослідження досягли масштабів, які практично охопили всю величезну територію нашої країни і всі археологічні епохи, що привело до відкриття нових, раніше невідомих суспільств.

2. Обсяг досліджуваних пам'яток досяг такого рівня, коли більшість категорій речей, а нерідко й комплексів, стали масовими, що нараховують сотні і навіть тисячі одиниць. Так, наприклад, в одній із публікацій із скіфської археології аналізувалося 570 поховань. Часті для степових курганів вибірки, що нараховують 1000—1500 поховань. Нещодавно в одній із дисертацій, яка присвячена культурі, відкритій всього 30 років тому, аналізувалося понад 1100 поховань і 25 635 предметів.

3. Систематизація масового археологічного матеріалу дала можливість одержати типологічні розробки за багатьма категоріями археологічних об'єктів, але більшість з них дають формально-типологічний характер, оскільки пов'язані головним чином із завданням культурно-хронологічної класифікації.

4. Кінцевою метою таких систематизацій джерел є виділення археологічних культур. Цей процес проходив особливо активно в радянській археології повоєнного періоду. За 30 років (1945—1975) виділено понад 100 археологічних культур, причому більшість — у найбільш вивчених районах європейської частини Радянського Союзу. Цей процес не випадковий. Археологічна культура — це основна цілісність, причому як з точки зору суспільної структури, яка існувала в минулому, так і в гносеологічному аспекті як відправна одиниця для конкретно-історичного дослідження. Тому виділення археологічної культури — це вихідний момент, умова виконання подальших досліджень у будь-якому напрямку.

Найбільшими досягненнями у справі систематизації археологічного матеріалу стали серійні видання «Материалы и исследования по археологии СССР», «Своды археологических источников», «Археология СССР» (у 20 томах), «Археология Украинської РСР» (у 3 томах) та ін., в яких узагальнено величезний матеріал, здобутий не одним поколінням археологів.

5. Вперше в археології в широких масштабах були виконані реконструкції господарської діяльності окремих суспільств (культур) минулого. Трохи менше зверталось уваги на реконструкції соціальних інститутів первіснообщинного ладу. Це був період, коли опановувалася методика прямих реконструкцій, тобто відновлення тих чи інших сторін соціальної або господарської діяльності за речами та спорудами, які безпосередньо належать до відповідної сфери, наприклад: кістки домашніх тварин — свідчення наявності скотарства, тиглі, ллячки — ливарної справи та ін. Для виконання таких реконструкцій, які направлені в основному на відновлення технології виробництва, широко залучалися дані природничих наук, етнографії та ін. З'явилися і перші праці, які узагальнюють технологічні реконструкції по обробці каменю, кістки, розвитку землеробства і скотарства.

Однак загалом дослідження даного періоду розвивалися в межах стихійно-емпіричного процесу пізнання, коли сам метод, як і методологічні проблеми дослідження не виділялися і не описувалися, не кажучи про те, що вони не були предметом спеціального дослідження. Всі ці сторони, очевидно, не фіксувалися при дослідженні, тому і перевірка одержаного знання на предмет його аргументованості неможлива.

Отже, в радянській археології 1930—1970 рр. здійснено немало нових, за змістом якісних досліджень, які висвітлювали головним чином господарську діяльність суспільств, однак головне у розвитку цього періоду — насамперед якісний стрибок у нагромадженні джерел пізнання, і тим самим були усунені ті перешкоди, які обмежували можливості соціоархеології на зорі її формування у справі вивчення соціально-історичних проблем.

Але чому не досягнуто ефекту, якого чекали від дослідників у стилі вимог соціоархеології? Чому поки що досить скромні і нечисленні дослідження, що розкривають закономірності соціально-економічного та історичного розвитку давніх суспільств? Чому, нарешті, нагромадилися величезні поклади не тільки не опублікованих, а ще більшою мірою джерел, не введених у систему наукових досліджень? Таких прикладів можна навести чимало. Одне із найважливіших питань — впровадження у науковий обіг тих десятків тисяч поховань степів України, які розкопані новобудовними експедиціями. Проблему, очевидно, можна тут сформулювати так — чому ж в даній ситуації не спрацьовує закон переходу кількості в нову якість? І звідси шукати причини створення проблемної ситуації в сучасній археології.

На початку 30-х років соціоархеологія декларувала новий напрям у дослідженні, але в практичній діяльності продовжувала і не в малому об'ємі також роботи в стилі культурархеології, головним чином орієнтовані на формування джерельної бази археології. Досягненням культурархеології був типологічний метод, що становив метод формального аналізу, який цілком задовольняв завдання первинної систематизації археологічних джерел і визначення їхньої культурно-хронологічної належності. Достойнство формально-типологічного методу в систематизації полягає також у тому, що результати його використання дозволяють зберігати і нагромаджувати знання про пам'ятки, а це основна передумова широких, змістовних досліджень. Цей метод виявився і досить ефективним при дослідженні етнічних проблем, оскільки етнічна специфіка багато в чому збігається з культурною.

В предметній області соціоархеології намічено лише загальну стратегію пізнання, а спроби і методи дослідження необхідно було розробляти в практичній діяльності.

Перші ж спроби з використанням методів прямої реконструкції виявилися досить ефективними і дали змогу одержати знання про основи господарської діяльності населення практично по всіх численних археологічних культурах, розмежувати великі господарські зони, розглянути в загальних рисах основні етапи соціально-економічного розвитку давнього населення окремих регіонів, дослідити технологію давніх виробництв та ін. Але в той же час тут визначилися і обмежені можливості методу прямих реконструкцій, оскільки по суті це був один із варіантів методу культурархеології.

Проблемна ситуація сучасної соціоархеології створилася в результаті виникнення протиріч в основі науки: між принципами фундаментальної теорії археологічного знання, які базуються на вченні про суспільні формації, та системою методологічних установок, що в більшості своїй зберегли як за формою, так і за змістом свою культурархеологічну спрямованість.

Спробуємо розібратися в об'єктивних труднощах, які переживає сучасна соціоархеологія. Визначним моментом у розвитку наукового знання, яке уже відзначалося, є *основи науки*, компонент яких — ме-

тодологічні установки пізнавальної діяльності — містить систему уявлень:

1) про загальні властивості об'єкта пізнання; 2) про процес дослідження цього об'єкта; 3) про те, яким (за формою) повинен бути результат дослідження.

Перші спроби соціально-історичних досліджень становили дослідження емпіричного рівня, які розкривали закономірності суспільного розвитку досить поверхово і обмежено, головним чином з якісного боку, що лише констатує наявність або відсутність тих чи інших параметрів суспільної системи, наприклад наявність землеробства, мисливства та ін., величину поселень, ступінь освоєності металургії та ін. Далі поглиблення знання вимагає переходу на теоретичний рівень дослідження і, отже, з цих позицій на формулювання основного змісту методологічних установок. Вихідним моментом визначення змісту методологічних установок повинно стати вивчення закономірностей соціально-історичного розвитку окремих суспільств минулого, і саме в цьому аспекті необхідно здійснити аналіз загальних властивостей об'єкта безпосереднього дослідження — археологічних пам'яток, їх соціально-історичної інформативності, а також соціально-економічної структури і закономірностей розвитку давніх суспільств основного об'єкта пізнання археології. Та саме останнє, що повинне бути показане у вигляді різноманітних моделей, розглядається поки що дуже обмежено. У цьому напрямку попередній розвиток археології нагромадив уже чимало доказів, на які необхідно спиратися у подальшій роботі. Узагальнюючі дослідження по деяких галузях господарства і давніх виробництв уже з'явилися, але всі вони поки що дуже односторонні і розкривають лише технологічний бік, соціальні аспекти тут, як правило, не піднімаються.

Особливу увагу привертає *процес дослідження*, який починається з постановки проблеми і формулювання пізнавального завдання. Це одна із найбільш відповідальних і творчих процедур у дослідженні і поки що зовсім не описана в соціоархеології. Досвід практичних робіт також поки що дуже і дуже обмежений. Постановка пізнавального завдання в культурархеології, в руслі якої виконувалася до цього часу більшість досліджень, торкалася, як правило, емпіричного рівня пізнання, де був прямий зв'язок між артефактами і вирішуваним завданням. Наприклад: визначення хронології за знахідками речей, які мають хронологічні ознаки, чи реконструкція форм скотарства за знахідками кісток тварин на поселеннях та ін.

Постановка завдань теоретичного рівня в соціоархеології значно складніша і опосередкована, багатоступінчаста. Та, можливо, основним є те, що на цьому рівні постановка пізнавального завдання носить характер дедуктивної процедури у вигляді розгортання і доказу гіпотези, що пояснює закономірності того чи іншого явища або суті їхньої сфери суспільного життя, яка вивчається за матеріальними залишками цієї сфери у вигляді артефактів. Звідси і методи дослідження складних питань суспільно-економічного розвитку дуже далекі від методів прямих реконструкцій, що так широко використовувалися в культурархеології і соціоархеології емпіричного рівня. Теоретична соціоархеологія вимагає створення «ланцюга методів», дуже складного за механізмом їх взаємозв'язку, і головне — інтерпретації кінцевих результатів операціонального аналізу емпіричних даних. Тут кожний метод становить складну, логічно пов'язану процедуру.

В області дослідження сфери суспільного життя на теоретичному рівні у археологів немає поки що майже ніякого досвіду, особливо у розв'язанні головного завдання — якими *за формою повинні бути кінцеві результати* дослідження суспільних структур у специфічно археологічному вираженні. Це третій аспект методологічних установок, причому обов'язкова умова його — специфічна предметна область, яка визначає основу археологічного пізнання як окремої науки. Тут в центрі уваги постає питання, якою повинна бути археологічна теорія соці-

ально-історичного розвитку давніх суспільств. На нашу думку, ця теорія за своєю логічною формою повинна відбивати об'єкт свого пізнання у двох ракурсах: емпірично спостережуваного в археології — самих пам'яток і артефактах, і що теоретично осмислюється як соціальна структура, що історично розвивається.

Звідси труднощі в постановці пізнавальних завдань і розробці самого процесу дослідження, перебороти які може лише рефлексія археологічного знання — глибока розробка питань методології, яка розкриває шляхи вдосконалення дослідницької практики.

Чималу труднощі складає психологічний бар'єр невідомості і той факт, що за формою та характером проведення дослідження і його викладення роботи теоретичного рівня соціоархеології різко відмінні як від досліджень емпіричного рівня соціоархеології, так і тим більше культурархеології. Незважаючи на це, поодинокі спроби дослідження соціально-історичних проблем були здійснені в нашій археології.

Звичайно, вирішальну роль у розвитку суспільного життя відіграє в кінцевому результаті економіка. У 30—70-х роках проведено масове вивчення в окремих суспільствах різних видів господарської діяльності з використанням методів прямих реконструкцій. Спроби реконструювати палеоекономіку на вищому рівні пізнання розпочалися близько 20 років тому С. М. Бібіковим на матеріалах доби палеоліту і трипільської культури. Та, на жаль, за весь минулий час цей досвід майже не знайшов послідовників! Такі приклади є й в інших сферах вивчення суспільного життя.

Деякі питання соціоархеології, на нашу думку, настільки «дозріли» і забезпечені матеріалом, що буквально напрошуються для постановки. Відомо, наприклад, що одним із найбільш суттєвих показників, що характеризують розвиток системи виробництва, є *розподіл праці*. Причому саме він надзвичайно багатосторонній — природний і суспільний розподіл праці, технологічний, територіальний, галузевий та ін. Археологічні джерела можуть дуже багато дати для висвітлення даних питань, однак до цього часу жодного досить ґрунтовного дослідження в цій галузі немає.

Аналогічна картина простежується і з питань демографії. Вивчення народонаселення — перший крок у конкретно-історичному пізнанні соціальної структури кожного суспільства. Суцільні розвідки, які виявили величезну кількість поселень та могильників, широкі розкопки їх дають можливість поставити на надійну основу питання оцінки численності, розміщення та динаміки народонаселення, як і інші питання, які чекають своїх дослідників.

Певно, одне з актуальних завдань розвитку соціоархеології полягає в тому, що необхідно окреслити проблематику досліджень соціально-історичного характеру і розробити специфічні підходи до різних сторін вивчення цих проблем і показати, в якому ракурсі можуть бути вони поставлені хоча б у першому наближенні і головне яким повинен бути за формою результат таких досліджень.

Ще кілька зауважень щодо розробки процесу дослідження. Добре відомо, що в соціально-історичних дослідженнях, які виконуються в історії, соціології та інших науках, вихід на вивчення закономірностей тих чи інших явищ, подій і тим більше сутностей вимагає аналізу масових матеріалів, тобто виходу на кількісні параметри. Включення в археологічні дослідження масових категорій артефактів вимагає розробки точно регламентованих операціональних методик формалізації вихідних даних і статистичного аналізу з широким залученням математичного апарату. Які б критичні зауваження на адресу формалізації і математизації археологічних досліджень не висловлювалися і що б не говорили ці критики про втрату історичної перспективи, ясно, що іншого шляху наукового аналізу масового матеріалу просто немає. Тому або ми втратимо перевагу, одержану в результаті нагромадження масових джерел, і сама ця робота виявиться марною, або ми будемо шу-

кати найбільш ефективних засобів використання цієї переваги. Спроби обмежитися елементарними математичними процедурами показали, що така ж елементарна й одержувана інформація. Потрібно шукати, пробувати і прості й складні процедури. Досвід підкаже, які з них найбільш ефективні і для вирішення яких завдань вони прийнятні. Недоліки слід шукати не у застосуванні формалізовано-статистичних методів самих по собі, а у їхньому поганому, мало обгрунтованому погодженні з конкретними завданнями соціально-історичного плану. Перш ніж рахувати, необхідно з'ясувати, що рахувати, для чого рахувати і як будуть інтерпретуватися результати підрахунків! І все це повинно бути закладеним у пізнавальному завданні, оскільки операційна процедура дослідження вже обумовлена постановкою пізнавального завдання.

Таким чином, всі три розділи методологічних установок становлять єдину концепцію, яка вимагає спеціальної логіко-методологічної розробки.

Необхідність переходу до досліджень на якісно новому, вищому рівні археологічного знання досить очевидна. Таким рівнем повинно бути теоретичне знання, що розкриває закономірності соціально-історичного розвитку давніх суспільств. Цей рівень є новим якісним витком у розвитку наукової революції соціоархеології, яка почалася в 30-х роках у радянській археології. Примітно, що в зарубіжній археології з 60-х років також відбувається все більш рішучий поворот до постановки соціологічної проблематики (нова археологія школи Бінфорда в американській археології, Ренфрю — в англійській та ін.).

Необхідність розвитку нової проблематики не викликає майже ні у кого з археологів заперечень, гостро дискутуються шляхи і методи розв'язування цих завдань, особливо у стінах нашого інституту. Більшість археологів поки що вважає, що завдання перебудови наукового знання може бути вирішене в традиційному стилі: поставити проблему, залучити необхідний матеріал і одержати бажаний результат. У такому плані метод дослідження і методологічне обгрунтування логіки пізнання не виділяються як самостійні розділи і явно не формулюються. Це традиційний шлях стихійно-емпіричного пізнання, коли методика і методологія розглядаються у конкретно-історичному пізнанні як іманентно йому властиві. Цим шляхом традиційно розвивалася археологія.

Досвід розвитку передових наук нашого часу показує, що цей шлях для досягнення нового рівня знань малоефективний. Розв'язання нових пізнавальних завдань теоретичного рівня знань вимагає високого ступеня методологічної організації процесу наукового пізнання. В сучасній науці методологія, логіка і методи дослідження все частіше виділяються в конкретних наукових дисциплінах як самостійні розділи. В археології їх завдання буде полягати в узагальненні дослідницького досвіду розвитку конкретно-наукового пізнання, передусім з позицій аналізу організації пізнавальних процедур. Ця область залишається в археології поки що недостатньо опрацьованою і в цьому одна з головних причин затяжної проблемної ситуації в сучасній соціоархеології.

Активний розвиток дослідження в галузі методології археології поряд з широкою постановкою соціально-історичних проблем у конкретно-історичних розробках — ось ті актуальні завдання, вирішення яких забезпечить археології нові відкриття, досягнення нових успіхів у вивченні давніх суспільств.

Актуальные вопросы современного этапа развития археологических знаний

Резюме

Современная археологическая наука достигла больших успехов в исследовании культурно-исторического прошлого отдельных обществ древности. Вместе с тем современная археология переживает проблемную ситуацию, преодоление которой требует вскрытия объективных факторов ее возникновения, раскрытия ее основного содержания. С этой целью делается экскурс в историю археологии и выделяются три этапа ее развития: «археология древностей» (до 60—70-х годов XIX в.), «культурархеология» (от конца предыдущего периода до 30-х годов XX в.) и «социоархеология» (от 30-х годов до настоящего времени). Становление «социоархеологии» приравнивается к научной революции, так как сменилось основание науки. Поскольку становление «социоархеологии» не было полностью результатом внутреннего развития археологии и главным толчком был внешний фактор, то в ней сложилась своеобразная ситуация, когда параллельно с «социоархеологией» развивалась «культурархеология».

В настоящее время советская археология в своем развитии добилась больших успехов как в полевых исследованиях, так и в систематизации материала и его интерпретации (реконструкции). Но в целом возможности «социоархеологии» использованы недостаточно. Последнее связано с необходимостью перехода на теоретический уровень исследования. Намечаются некоторые из главных теоретических проблем, которые в настоящее время могут быть решены.

В. М. МАССОН

Вивчення культурного процесу за археологічними матеріалами

Дослідження окремих компонентів цивілізацій як соціально-культурних систем та генезису структур цього типу як цілісних організмів передбачає залучення різних джерел, зокрема і даних археології. Зв'язок предмета археологічної науки зі світом культури на перший погляд лежить на поверхні явищ, що, зокрема, відбилося в 30-ті та 40-ві роки в СРСР у терміні «історія матеріальної культури», який змінив слово «археологія» в назві археологічного інституту країни. Однак дальша розробка цих питань показала, що подібний зв'язок є багатомірним, а інколи дуже опосередкованим у світлі посиленої уваги до теоретичних проблем культурології.

Як відомо, чимало фундаментальних понять науки мають складний, поліфункціональний характер, виконуючи в теоретичному плані цілий ряд пізнавальних функцій. Більшість колізій, що виникають в археологічній науці, особливо на інтерпретаційному рівні, в зв'язку з поняттям «археологічна культура», що широко використовується, пов'язані саме зі зміщенням акцентів, коли на термін однозначний лише на рівні омонімів підсвідомо переноситься навантаження досліджень різних рівнів, по суті й різних наук, коли цей термін має різне значення і передає явища, різні за об'ємом та змістом. Термін «культура» використовується в ряді наук на різних процедурних рівнях і в аспекті вузько службового застосування, і як базове методологічне поняття, найважливіша філософська категорія.

Розробки радянських культурологів суттєво висвітлили проблему визначення поняття культури, хоча й простежується тенденція до її розширеного тлумачення, яке наче піднімає поняття суспільство. Феномен культури розглядається передусім як система регулятивів людської діяльності, які існують у формах зовнішньої (об'єктивної) та внутрішньої (суб'єктивної) предметності. В. Є. Давидович та Ю. А. Жданов справедливо відзначають, що саме через категорію людської предметної діяльності поняття культури, як соціально-філософська категорія, може бути введене в загальний ряд категорій марксистсько-ленінської філософії¹. Ці дослідники вважають за можливе виділити три морфологіч-